

LA CONSOLIDACIÓ D'UN GRUP PAGÈS: ELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MASOS (1486-1730)¹

Pere Gifre i Ribas

En una obra important Jean-Marc Moriceau² ha qüestionat la visió que relaciona el món rural amb l'immobilisme. La darrera part de l'argumentació l'ha dedicada a plantejar l'existència del canvi també en la societat pagesa. Per il·lustrar-ho s'ha valgut de la trajectòria de dues famílies pageses en un període llarg de temps, del XVI al XIX: una de “*fermiers*”, els Navarre, i una altra de vinyaters, els Hédiart, situats a la regió de París. Tot i les diferències en les pràctiques familiars i també jurídiques pel que fa a l'accés a la terra, ens ha semblat que les trajectòries estudiades per aquest autor tenen un clar paral·lelisme amb les dels senyors útils i propietaris de mas de la Catalunya Vella.

Remarquem que hi ha enormes diferències en el com, però el punt d'arribada és molt semblant: tant els dos exemples posats per l'historiador francès, com la major part de les trajectòries dels pagesos de mas catalans que prosperen durant els segles moderns, segueixen mantenint la relació directa amb la terra. D'altra banda, el fet diferencial en relació a la resta

1. El present text resumeix algunes de les conclusions d'un treball més ampli que l'autor porta a terme en l'actualitat, per la qual cosa s'han estalviat la majoria de les referències documentals que corresponen a arxius patrimonials, arxius notariais i arxius eclesiàstics gironins, que són a la base d'aquesta investigació, ja que les notes haurien allargat excessivament el text.

2. Jean-Marc MORICEAU, *Terres mouvantes. Les campagnes françaises du féodalisme à la mondialisation, 1150-1850*, París, Fayard, 2002.

de la pagesia, tant en els Navarre de la regió parisenca, com en els pagesos de mas catalans, prové del patrimoni sobre el qual basen la seva estratègia ascendent i, per últim, també en la treballada estratègia matrimonial, que en els Navarre passa per una forta endogàmia de sang, que també podem trobar en algunes de les genealogies de famílies propietàries de masos catalans, on el recurs a la dispensa és habitual, però sobretot a una endogàmia de grup.³

Que la diferenciació pagesa és una realitat habitual en les societats pageses de l'època moderna, no hi ha cap dubte. Unes historiografies estan més avançades en l'estudi d'aquestes elits pageses. Pensem, per exemple, en alguns treballs dels historiadors ruralistes francesos centrats sobretot a la regió parisenca o al Nord de França.⁴ En el cas de la historiografia catalana hi ha algunes referències explícites, però en general, manquen estudis de cas en els quals basar-se.⁵ El seguiment de famílies pageses durant dos o tres segles pot ser una via, i hi ha documentació suficient per fer-ho. En el present treball ens centrem en la trajectòria seguida pels pagesos de mas de la vegueria de Girona, a manera de síntesi ràpida i potser encara precipitada pel poc bagatge d'estudis existent, però que a ben segur, amb les

3. MORIECEAU, *Terres mouvantes*, 2002, p. 277-323. La comparació amb la realitat de la pagesia catalana es pot trobar en Fernando VIADER, *127 genealogies*, Girona, CCG edicions/Associació d'Història Rural de les comarques gironines/Centre de Recerca d'Història Rural (UdG), 2003.

4. Jean JACQUART, "Réflexions sur les notables ruraux: le groupe des marchands-labourers en Île-de-France du XVe siècle à la Révolution", dins *Congreso de Historia Rural. Siglos XV al XIX*, Madrid, Casa de Velázquez/Universidad Complutense, 1984, p. 645-658. Jean-Marc MORICEAU, Gilles POSTEL-VINAY, *Ferme, entreprise, famille. Grande exploitation et changements agricoles. XVIIe-XIXe siècles*, París, Ed. de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1992. Jean-Marc MORICEAU, *Les fermiers de l'Île-de-France (XVe-XVIIIe siècle)*, París, Fayard, 1994. Louis ÉLÉGOËT, *Les Juloded. Grandeur et décadence d'une caste paysanne en Basse-Bretagne*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 1996.

5. Vid alguns exemples significatius: Ramon d'ABADAL, "El passat de la casa Abadal del Pradell", dins *La casa Abadal del Pradell*, edició familiar, Barcelona, 1968, p. 11-39. Fernando VIADER, "La Casa Noguera de Segueró i el seu llinatge", *II Assemblée d'études sobre el comtat de Besalú*, Olot, Aubert impressor, 1973. Ignasi TERRADES, *El Cavaller de Vidrà*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. Mònica BOSCH, *Casa Carles. Evolució socio-econòmica d'una família d'hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX*, treball de recerca, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives-Universitat Pompeu Fabra, 1993. Josep M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996. André BALENT, *La Cerdagne du XVIIe au XIXe siècle: la famille Vigo. Casa-frontières-pouvoir*, Canet, Trabucaire, 2003.

particularitats i les prevencions que calguin, podrem mostrar una evolució que es podrà fer extensible a la Catalunya Vella, la Catalunya del mas.⁶

SENYORS ÚTILS DE MAS

La situació diferencial amb què els senyors útils i propietaris de mas arriben al segle XVI, després d'haver participat directa o indirectament en les guerres remences, en relació a la resta de la comunitat pagesa, ve marcada per la possessió d'un mas. La possessió del domini útil del mas és allò que els diferencia dels altres (petits pagesos, senyors útils de petits masos, pagesos propietaris de poques parcel·les, jornalers, masovers, etc.), els quals tenen en comú el fet de disposar de pocs recursos per a la seva subsistència o d'haver, sistemàticament, d'obtenir recursos aliens a la seva explotació per poder subsistir, mentre els propietaris de masos poden viure del treball o de la renda que els proporcionen els masos.

El domini útil del mas el tenen, sovint, de temps antics, la documentació dels quals sol arrencar del segle XIII (de quan hi ha referències notariales) o encara d'abans. En l'origen del mas hi sol haver un contracte d'establiment emfitèutic atorgat per un senyor directe,⁷ tot i que poques vegades aquesta relació contractual s'hagi conservat i només disposem de la relació establerta en el capbreu, quan el pagès confessa estar en possessió del mas per un determinat senyor, al qual reconeix com a senyor directe, i reconeix també la possessió del mas i d'altres possessions. En el cas que sigui home propi, a més de les possessions tingudes pel senyor directe del capmàs, afegeix la relació de les altres peces de terra que es tenen per altres senyors.⁸ El mas, ja des dels segles baixme-

6. Una síntesi de l'evolució històrica del mas a Rosa CONGOST, Llorenç FERRER, Pere GIFRE, Rosa LLUCH, Elvís MALLORQUÍ, Enric SAGUER, "Els masos de la Catalunya Vella", dins Rosa CONGOST, Gabriel JOVER, Giuliana BIAGIOLI, *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona, CCG edicions/Associació d'Història Rural/Centre de Recerca d'Història Rural (UdG), 2003, p. 17-123.

7. Pelayo NEGRE, "Un antiguo contrato de establecimiento de un manso", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, II (1947), p. 247-253.

8. Acaba d'insistir sobre el *ius baroniae* i l'estudi dels capbreus Lluís TO, "La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica", dins M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL, J. SOBREQÜÉS, (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València, 2003, p. 441-463.

dievals, té terres per senyors directes diferents i és ben lluny de ser una explotació unitària, sinó que les parcel·les del mas es troben disperses i escampades, a vegades, en més d'una parròquia. Així, doncs, a manca de contractes d'establiment emfitèutic o de cartes precàries que haurien suposat la renovació del vell contracte, aquestes famílies basen la seva relació "contractual" amb el senyor directe en la confessió efectuada en el capbreu. A còpia de repetir aquesta relació en la confecció de nous capbreus, amb referències als posseïdors anteriors del mas, el capbreu esdevé, també, l'acta que legitima l'accés al domini útil del mas. El capbreu és font de drets per als senyors directes, en la mesura que certifica l'exercici del domini directe i les percepcions que per aquesta raó ha de percebre, i ho és també per als senyors útils, en la mesura que atorga el dret per accedir a la terra, amb les corresponents prestacions, però drets, al cap i a la fi.

L'accés al domini útil del mas suposa el reconeixement de la senyoria directa, per la qual el pagès fa explícita la seva condició jurídica envers el senyor directe i les prestacions que afecten el mas i les persones que hi viuen. Si en època baixmedieval reconeixien la seva condició de remença, amb la condició d'homes propis, solius i afocats o simplement homes propis, amb referència explícita o no al pagament per alguns mals usos, fet que no els hauria estat obstacle per engrandir les seves possessions,⁹ després de Guadalupe només queda el pagament dels tres sous per la redempció dels mals usos, a més del reconeixement de la condició jurídica per la qual tenien el mas (raó per la qual, fins entrada l'època moderna, es mantindran els reconeixements de la condició d'homes propis per la possessió del mas). A banda d'aquesta consideració, els pagesos de mas reconeixen l'obligació d'efectuar diferents pagaments, censos en diner o en espècie, i encara algunes jornades de treball, però, sobretot, allò que és més gravós per a la seva economia, algunes prestacions en espècie proporcionals a la collita, sobretot les tasques (en algunes zones de la vegueria, al Baix Empordà en concret, l'expressió sol ser "tasca, braçatge i calcatura")¹⁰ que

9. Rosa LLUCH, *Els remences de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (segles XIV i XV)*, Tesi doctoral, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art i Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Jaume Vicens Vives)-Universitat de Girona, 2003.

10. Montserrat DURAN, *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*, Tesi doctoral, UAB-Lletres, 1984, p. 669-670.

es paguen per algunes parcel·les del mas.¹¹ Aquesta prestació, en la mesura que els pagesos podran, la commutaran per una prestació fixa. La situació, però, és lluny de ser uniforme en el conjunt de la vegueria. Hi ha diferents geografies pel que fa a la prestació de censos, que tenen a veure amb les diferents senyories: de com s'hagi decantat la relació de forces entre senyors útils i senyors directes, tindrem moltes variacions, fruit de moltes dinàmiques. No hi ha un cànon fix, ni del que suposa la quota de la tasca dins d'una mateixa parròquia, ni de les terres que són afectades pel pagament de la tasca. La gran diversitat de dominis implica una gran diversitat en les modalitats de pagament. El pagament de la tasca serà, juntament amb el delme, una de les principals causes de lluita judicial entre senyors útils i senyors directes durant els segles XVI i XVII.

Queda encara un altre pagament a tenir present, el lluïisme, ja que en tota traslació del domini útil el senyor directe rep un pagament proporcional al preu de la venda que, a nivell teòric, queda establert en el 1/3 del preu de venda, però que en realitat, com que és el resultat del costum de cada lloc, sol estar en torn de la cinquena part de la transacció. La fadiga, dret reservat al senyor directe, poques vegades es fa efectiva, donat que era més útil al posseïdor del domini directe cobrar el lluïisme. Per a poder cobrar-lo, però, li calia controlar el mercat de terres i de drets sobre terres i això, si no disposava de la notaria de destret del lloc on radicava el domini directe, era, com a mínim, difícil de poder ser seguit. En la percepció del lluïisme els senyors directes activaran tots els ressorts al seu abast per tal de poder-lo cobrar. En primer lloc la via legislativa¹² que obligava als notaris a deixar constància del domini directe i a què el posseïdor d'aquest efectués l'oportuna lloació de la transacció una vegada havia fet efectiva l'època del lluïisme. En altres ocasions, i en això la informació asimètrica hi té un paper clau, es buscaran maneres perquè el notari pugui informar de qualsevol transacció. Els notaris, els arrendataris de drets, els batlles senyorials; tots plegats, tenien la mateixa funció: informar de les transaccions efectuades al

11. Montserrat DURAN, "La llarga davallada de la renda feudal a Catalunya: un exemple", *Homenatge a Jordi Nadal*, I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, pàg. 412-421 i "Cataluña bajo el reinado de Felipe II: una economía en transformación", L.A.RIBOT (ed.), *La monarquía de Felipe II a debate*, Madrid, Sociedad Estatal para la conmemoración de los centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 293-294.

12. Eva SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988, p. 49-51.

senyor directe a fi de poder percebre el dret de lluïisme, i alguns d'aquests, els batlles de sac i els arrendataris, a més, estaven interessats en el cobrament del lluïisme, ja que en percebién una part proporcional.

En última instància o potser s'hagi de dir en primera instància, ja que era el primer dels pagaments que s'havia d'efectuar, queda el delme, pagament universal que afecta de manera proporcional la totalitat de la producció, però que en realitat, afecta directament els conreus, sobretot els cereals, el vi o els raïms i l'oli, i també els carnalatsges o productes derivats de l'explotació ramadera. Dels processos judicials entre delmadors i universitats, o delmadors i particulars, es dedueix una forta conflictivitat, en els dos primers segles moderns, centrada en la percepció del delme de productes nous, o de productes dels quals no se n'havia acostumat a pagar delme per ser conreats en petites superfícies (especialment l'oli i l'olivera), i també de terres posades en conreu recentment (els novals); la litigació per aquestes causes ve a demostrar una transformació en els conreus que no pot ser menystinguda, i en aquesta transformació hi van tenir una participació directa els senyors útils de masos. El delme és el principal pagament que ha d'efectuar el senyor útil, però, com veurem més endavant, d'aquest pagament universal, també en pot arribar a participar.

Aquest mas que ha subsistit a les tribulacions baixmedievales, amb possibilitat d'haver-se engrandit, aprofitant la desaparició d'altres pagesos i d'altres masos (amb l'aglevament dels masos rònecs), es troba en situació de poder créixer davant l'ascens dels preus agraris del segle XVI, però també durant els anys crítics del segle XVII. La fortalesa del mas rau, sobretot, en la disponibilitat de terres i de braços (ja sigui amb disponibilitat familiar o d'assalariats) i, si aquests no falten, acompanyat d'una estalviadora administració, els pagesos de mas podran mantenir-lo i fins augmentar-lo. L'augment anirà a compte d'altres masos, però també de parcel·les de petits propietaris, en el que suposa un actiu mercat de terres (o de drets sobre terres, si es vol ser més precís), i encara de terres posades de nou en conreu, establertes per a ser artigades. No tots experimentaran aquest procés ascendent. Els que ho aconsegueixin, però, lideraran les posicions de la pagesia en el marc de la universitat i la parròquia.

Per les dades de què disposem, durant els segles XIV-XVII, una part dels senyors útils de masos van eixamplar els seus dominis. El domini útil dels masos s'estén a costa d'altres masos, en una relació fluïda i constant amb el mercat de la terra, tot i que en aquest mercat obert hauran de com-

petir amb la presència de capital urbà interessat en la renda de la terra.¹³ Els capbreus, tot i les previsions metodològiques que hem de tenir davant d'una font confeccionada amb altres finalitats, apunten clarament un augment de la superfície dels masos, a costa, és clar, de la desaparició d'altres o dels petits pagesos. Per la Vall d'Amer (la Selva), els masos haurien passat, segons els capbreus, d'una extensió mitjana de 25.7 jornals de bous el 1392, a 89 el 1442, a 141 el 1503 i a 151.6 el 1567, la qual cosa posa en evidència la importància del segle XV en el creixement del mas, un creixement que s'ha efectuat, tot i les traves imposades per part de l'abat d'Amer, el qual ha establert les terres, parcel·la a parcel·la, tot reservant-se la possibilitat de tornar a recuperar el mas; possibilitat, però que no s'acaba de portar a terme.¹⁴ Les dades de capbreus de començament del segle XVI, en aquest cas dels homes de Vallors i de l'Esparra (la Selva), entre 1512 i 1514, a favor dels senyors de Farners, confirmen, una vegada més, que el procés de concentració s'ha produït definitivament durant el segle XV,¹⁵ o si es vol després de 1348, quan trobem que són confessats 23 masos, amb només 16 pagesos de mas: cinc en confessen dos i un en confessa tres.¹⁶ A Brunyola (la Selva), en senyoria de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona, en el capbreu de 1530-1538, un total de 26 capbreuants que confessen ser senyors útils i propietaris de masos declaren estar en possessió de 39 masos, això és, que divuit en declaren un, quatre en declaren dos (que fan un total de vuit), tres en declaren tres (amb un total de nou) i un, quatre.¹⁷

-
13. Xavier TORRES, "De senyors del drap a senyors de la terra: draperia i masoveria en la regió de Girona als segles XVI i XVII", dins Rosa CONGOST, Lluís TO, (eds.), *Homes, masos, història. La Catalunya de Nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 228-268.
 14. Joan BLANCO, "Masos grassos a la Vall d'Amer. (Segles XIV-XVI)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII, (2002), p. 29-105; en part també recollit a "Masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI): masos "ad benevisum" i estructures senyoriales", dins M. BARCELÓ, i d'altres (eds.), *El feudalisme comptat i debatut*, 2003, p. 403-439.
 15. La importància del segle XV en el creixement i expansió del mas l'ha posat també de manifest pel Vallès, Mercè AVENTÍN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona, Columna, 1996, p. 155-157.
 16. Pere GIFRE, Santi SOLER, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de la Selva/Centre d'Estudis Selvatans, 1996, p. 49.
 17. Pere GIFRE, Rosa LLUCH, "Continuïtats del mas català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe (segles XV-XVI)", dins M.Teresa FERRER, Josefina MUTGÉ, Manuel RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona, CSIC, 2001, p. 602.

Podem estendre la mostra i canviar les geografies, Vilajoan (Alt Empordà),¹⁸ la Vall d'Aro (Baix Empordà),¹⁹ o Cruïlles (Baix Empordà),²⁰ fins el Sallent (la Garrotxa)²¹ En tots els casos s'arriba a la mateixa conclusió, tot i que no sempre els autors es posin d'acord en les raons, ni en els processos. Tot i no disposar de tots els capbreus de tots els senyors directes de la mateixa parròquia, fet que possibilitaria estudiar amb precisió les dimensions exactes dels masos i avaluar-ne el procés de creixement, la tendència a l'augment de la superfície dels masos durant la primera època moderna sembla d'una evidència inqüestionable.

El sistema d'herència ajuda a perpetuar el manteniment del nucli central del mas (el capmàs) i les clàusules testamentàries en forma de vinculacions i impediments a tota mena de vendes expliquen el manteniment de molts masos. No obstant això, no tots els pagesos, tot i els mateixos mecanismes per assegurar la conservació íntegra del mas, reeixiran. És a costa d'uns que creixen els altres.²² Realment intervenen molts elements en aquest procés. El més important, però, es relaciona amb el crèdit i l'endeutament, passa inicial d'un procés de descomposició, que no és lineal, però que hi troba les seves arrels més profundes.

Si el sistema d'herència ajuda a perpetuar el sistema de mas, la pràctica matrimonial pot ajudar a ampliar-lo menys, però, del que a vegades s'ha suposat. Quan des del present s'analitzen trajectòries de famílies pageses, sovint ens fixem en la importància que varen tenir els matrimonis en l'ampliació de patrimonis pagesos. Amb tot, però, s'ha de dir que l'objectiu d'ampliar el mas per la via matrimonial no és un objectiu immediat o a curt termini. Són molts pocs els casaments hereu-pubilla, ja que tots els masos tenen fixat l'objectiu contrari: perpetuar-se. L'habitual és el casament amb un cabaler. Aquest cabaler entrarà en el mas i prendrà el nom i les armes de la casa que l'acollirà, segons haurà quedat estipulat en els capítols

18. Santi SOLER, "Els capbreus de Vilajoan (1482-1566). Aproximació a l'estudi d'un petit senyoriu empordanès", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21 (1988), p. 35-56.

19. Jaume PORTELLA, Antoni SANZ, Teresa BRUGADA, "El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?", *Revista de Girona*, (1986).

20. Elvis MALLORQUÍ, "Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)" dins CONGOST, TO, (eds.), *Homes, masos, història*, p. 79.

21. Jordi de BOLÓS, *El mas, el pagès i el senyor*, Barcelona, Curial, 1995.

22. Aquesta és la conclusió a què arriben PORTELLA i altres, "El cas de la Vall d'Aro (1486)" p. 49, i que no comparteix BOLÓS, *El mas, ...*, p. 202.

matrimonials. Les herències matrimonials seran, en la majoria dels casos, herències sobrevingudes, és a dir, com a resultat del truncament de línies successòries, resultat de l'atzar biològic, i només en la següent generació es produiran incorporacions patrimonials per via d'herència. I encara en els pocs casaments hereu-pubilla, per evitar la desaparició d'un dels patrimonis, serà habitual trobar en els capítols matrimonials clàusules que regulin la successió separada dels patrimonis aportats pels dos nuvis: el primer fill ha d'heretar un patrimoni, el segon un altre, el primer adoptarà el nom i les armes d'una casa, el segon de l'altra, i això quedava establert des del moment de la signatura dels capítols matrimonials. És clar, però, que tanta previsió i tanta planificació podia anar-se'n en orris com a resultat de la biologia o de l'atzar. Una cosa és la raó de família i una altra, la realitat. Tot i no disposar d'un nombre considerable de genealogies on provar estadísticament aquesta hipòtesi, la realitat és que l'ampliació patrimonial dels masos passava per altres vies, quant a relacions familiars, potser més complexes, però no pas per la via directa del casament hereu-pubilla.

SENYORS ÚTILS, SENYORS JURISDICCIONALS, SENYORS DIRECTES I SENYORS DELMADORS. UNES RELACIONS AMBIVALENTS

La senyoria jurisdiccional durant els segles XVI i XVII manté la seva presència dins la societat pagesa. Els diferents graus de l'exercici de la jurisdicció es mantenen durant tot el període. L'aplicació de l'alta justícia, fins i tot amb la imposició de penes capitals, sembla, pel que es dedueix dels estudis de Núria Sales,²³ que s'hauria mantingut, amb variants segons les senyories, fins la dècada de 1640. Els exemples que aporta l'autora van des d'un màxim al Rosselló on els senyors altjusticiers condemnaven a mort, penes, però que podien ser commutades per penes de galeres, com hauria efectuat Tomàs de Llupià i d'altres senyors rossellonesos durant el regnat de Felip II, davant l'estranyesa del mateix rei, fins les darreres execucions que localitza a l'altra banda de l'Albera, al mateix comtat d'Em-

23. *Els segles de la Decadència, segles XVI-XVIII. Història de Catalunya*, IV, Barcelona, Eds. 62, 1989, p. 153-155, 166-167, i ss.

púries, per exemple, l'any 1630. Els senyors jurisdiccional, doncs, clarament mantingueren les seves atribucions.

Aquest exercici de la justícia, però, no era cap obstacle per als senyors útils de masos. La justícia de baró podia ser recorreguda a altres instàncies. Jordi Olivares²⁴ ha exposat la litigiositat a l'Audiència per part de les universitats catalanes, on ha mostrat clarament com superaven la justícia de baró. En aquests plets, els que porten la veu cantant de la comunitat són els senyors útils i propietaris de masos. En qualitat de síndics van defensar els interessos comunitaris, que són els seus, i alguns hi varen perdre fins la vida. És el cas de l'estranya mort del síndic de Castelló d'Empúries, en plet a l'Audiència per la lluçió del comtat, en el marc dels anys vint del segle XVII. No calia arribar a defensar la lluçió de la jurisdicció baronial; en altres ocasions, que també els tornem a trobar al davant de la comunitat, es defensa la independència de la universitat davant el poder baronial. Sovint, l'origen de l'enfrontament té a veure amb la figura del batlle baronial. L'objectiu de les universitats consisteix a poder presentar una terna de la qual el baró i els seus oficials en puguin escollir un. No cal dir que, excepte en les grans senyories, on aquesta funció era desenvolupada per la petita noblesa local, en la majoria, aquests càrrecs triennals requereien sobre la mateixa pagesia de mas, si és que no eren ja batlles naturals, amb la qual cosa el càrrec era transmès als hereus i anava lligat al mas com un component més de l'herència. En l'exercici de l'ofici de batlle, els pagesos de mas es convertien en representants del baró, alhora que eren membres de la universitat. Era una mostra de la seva situació diferencial: depenents del baró, però en la part alta de la societat pagesa; en última instància, però, vassalls de baró, i pagesos, però pagesos de mas.

D'altra banda, el signe distintiu de la jurisdicció baronial, el castell, durant els segles XVI i XVII perd presència en el paisatge rural. Sigui com a resultat del procés d'urbanització de la noblesa, sigui per altres raons apuntades, el castell, sovint, pot haver acabat per convertir-se en masoveria o en mas. Realment, podia seguir exercint-s'hi la jurisdicció, no calia la presència física del baró, però no deixa de ser una evidència arquitectònica el fet que el castell transformi les seves dependències senyoriales (tot i que en els segles XVI i XVII encara trobarem en els inventaris referèn-

24. Viles, *pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Lleida, Pagès editors, 1998.

cies a presons, ceps i ballestes) en dependències pageses.²⁵ És llavors quan les prestacions derivades del castell, les obres, guaites i bades, no sense esforç, desapareixen de l'univers pagès. Mentre aquestes prestacions desapareixen, però, les joves i les tragines, prestacions en treball, segueixen sent citades en els capbreus i els llevadors de censos, és el cas, per exemple, dels capbreus dels pagesos de Brunyola.

El que és clar és que alguns castells es transformen en masos i són arrendats a masoveria de la mateixa manera que s'arrendaven els masos de la pagesia de mas. És el cas del castell de Pau, d'una branca dels Rocafortí,²⁶ del castell de Palausator, d'un Sabater i d'Agullana²⁷ o del castell de Fornells, dels Miquel.²⁸ O també castells que es desmunten per construir esglésies, amb donació feta pels Caramany a la universitat de Ventalló el 1682, els habitants de la qual, a més, es veuen obligats a construir, en compensació, una estança per dipositar el delme.²⁹ El procés sembla evident: la jurisdicció deixa pas a la renda. Deixant de banda els aspectes jurisdiccional, un pas més en aquest procés el trobarem quan alguns senyors delmadors acabaran per vendre delmes per comprar masos.³⁰

Una gran part dels senyors útils de masos varen prendre partit durant les guerres pageses baixmedievales. La seva opció va ser obertament favo-

25. Núria SALES, "Guadalupe 1486, triomf del mas sobre el castell?", *Revista de Catalunya*, (novembre 1987), p. 53-63.

26. Referències a arrendaments dels terços de l'heretat i també de contractes de masoveria de 1622 a 1701 a AHG. Notaria de Pau, 2 (1619-1637), 3 (1637-38, 1641-68), 7 (1668-1676), 7 (1668-1676), 10 (1701-1723).

27. AHG. J. Andreu, Not. Girona-7, 427 (1703): 4 d'abril de 1703.

28. El castell de Fornells va ser venut per F. de Miquel el 1691 a Narcís de Camps i aquest, el 1692, al mercader Esteve Andreu. El 1703 tornà als Miquel arran d'una concòrdia (AHG. Reial Hospici. 828). Josep M. MARQUÈS, *Masos de Fornells*, Girona, Ajuntament de Fornells de la Selva, 1999, p. 54-56, fa referència a un joer del castell el 1611.

29. Pere GIFRE, Santi SOLER, *Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà. Segles XIII-XX*, La Bisbal, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 1996, 25-26.

30. És el cas de la família Foixà, quan el 1618 ven a carta de gràcia el terç del delme de Rupjà per 720 lliures als Aniversaris de Sant Feliu de Girona, en una estratègia que sembla desprendre's de rendes per afrontar pagaments immediats, fet que es repeteix l'any 1619 en desprendre's dels drets a Bordils per 600 lliures; la problemàtica del patrimoni dels Foixà canvia totalment quan, durant la segona meitat del segle XVII, el trobem fent adquisicions de masos: el 1663 es compra el mas Ferrer de la Sala per 660 lliures, el 1681, a carta de gràcia es compra el mas Prats de la Sala per 1600 lliures, el 1696 es compra el mas Garrigoles per 550 dobles d'or: les compres de masos són totes fetes a pagesos endeutats. ¿L'opció del domini útil pren el lloc del delme i els drets derivats del domini directe? (ACLB. Llibre major de la casa de Foxà, s. XVIII, ff. 68-69, 243-246, 263-265, 490-495, 511).

nable als aixecaments pagesos que buscaven l'alliberament de la servitud i la fi de les prestacions feudals. Arran de l'aixecament de Pere Joan Sala, però, no tots s'hi van afegir, no pas perquè no estiguessin d'acord amb les seves reivindicacions, sinó perquè la sortida global, de classe, feia temps que l'havien vist impossible. Molts dels senyors útils de mas, des de molt abans dels aixecaments pagesos, havien pogut alliberar-se de la condició servil, i fins havien pogut commutar pagaments proporcionals a la collita (tasques, sobretot), per pagaments fixos. I encara els que mantenien la condició d'homes propis, com ha demostrat Rosa Lluch,³¹ no els era impediment per abandonar el mas. És més, aquesta autora ha constatat un descens important dels reconeixements d'homes propis durant el segle XV i la seva pràctica desaparició des de 1457. La sortida, era, però, individual.

D'altra banda, alguns mantenien una estreta relació amb els senyors directes i els senyors de delmes, una relació que s'accentuarà en els segles XVI i XVII: eren batlles de sac, és a dir, els que portaven a terme el cobrament d'aquestes prestacions a compte d'un redelme sobre el recaptat, sovint equivalent al deu per cent del recaptat; i encara, molts, en etapes diverses del cicle familiar i patrimonial, els trobem com a arrendataris de delmes i drets feudals, en un negoci que s'ha demostrat altament lucratiu³² per als que en participaven i que els pagesos de mas hi acudien sempre que podien. Es tracta, és clar, de companyies de pagesos de mas, a vegades en societat amb capital urbà, altres, però, en solitari. Els pagesos de mas no solen accedir als arrendaments més elevats, els quals solen quedar gairebé monopolitzats per mercaders i per capital urbà, però sí que participen i molt activament dels altres.³³

31. R. LLUCH, *Els remences...*, 2003.

32. Els beneficis obtinguts poden anar des de l'excepcional, que suposa la meitat del capital invertit, a un terç pels anys bons i a una cinquena part per als anys dolents, que són sumes altament lucratives, segons conclusions, per la segona meitat del segle XVIII, de Gaspar FELIU, "El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales. Examen de un libro de cuentas", *Revista de Historia Económica*, any III, I (1985), p. 48-50.

33. Fet que contrasta amb la mostra d'Eva SERRA, *Pagesos i senyors...*, 1988, p. 287-292, que en els arrendaments de la catedral de Barcelona troba una escassa presència de pagesos, només el 17,85% dels arrendataris, que, per altra banda, coincideix amb les conclusions a què arriba l'estudi dels arrendaments de les pabordies de la seu de Girona pel període 1656-1699, Narcís de PUIG, *L'armari i les pabordies de la seu de Girona durant l'edat moderna. Un exemple de comptabilitat senyorial*, Treball de recerca, Universitat de Girona, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art-Centre de Recerca d'Història Rural (ILLCC-Secció Vicens Vives), 2003, p. 103-108. Per la

Pot semblar paradoxal que aquests mateixos pagesos que lluitaven contra les remences i la totalitat del complex feudal en la Baixa Edat Mitjana mantinguessin aquestes actituds col·laboracionistes amb els senyors de delmes i senyors directes, les mateixes que podien mantenir, en els segles moderns, aquells qui tenien plets amb els delmadors per la quota de delmar o pel delmar de conreus introduïts de nou, al·legant que mai no se n'havia pagat delme, però que acudien a les subhastes dels arrendaments de drets feudals a fi de participar del guany feudal.³⁴

Més encara, i la relació podria allargar-se prou, en època moderna no són pas pocs els pagesos propietaris de mas, alguns dels quals encara confessen en els capbreus la seva condició d'homes propis, solius i afocats, i reconeixen haver de pagar el cens de 3 sous cada 21 d'abril per la redempció dels mals usos, tot reconeixent que el capbreu l'estaven efectuant arran del títol VII de la sentència arbitral de Guadalupe, i que compren terçons de delme o parts de delme, esdevenint, per tant, senyors delmadors. En un mercat de delmes que era tan obert com ho podia ser el mercat de drets sobre terres, tant poden comprar parcel·les, terres i masos sencers, com parts de delmes i fins esdevenir, en una situació màxima teòrica, senyors delmadors universals de parròquies senceres, ja que tot es podia vendre i tot es podia comprar. Per comprar, però, calia disposar de numerari i alguns pagesos de mas, fins i tot en les conjuntures més adverses, en tenien.

LES RELACIONS FAMILIARS

L'organització de la família de la pagesia de mas passa per la supeditació d'aquesta al patrimoni.³⁵ El mas és la raó de ser del patrimoni. La

nostra part, amb una mostra semblant a la de la catedral de Barcelona, 519 contractes d'arrendament de les capellanies de la seu de Girona entre 1691 i 1705, trobem una presència del 28,13% de pagesos entre els arrendataris. Una proporció superior als altres estudis.

34. Remarca aquesta relació ambigua entre els rics "fermiers" i la senyoria pel cas francès, Gérard BÉAUR, *Historie agraire de la France au XVIIIe siècle*, Paris, Sedes, 2000, p. 102.

35. Sobre el que segueix, Rosa CONGOST, Pere GIFRE, "Introducció", dins Ricard GARCIA, Pere GIFRE (cur.), *127 genealogies de Fernando Viader*, Girona, Associació d'Història Rural/Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG/CCG edicions, 2004. I també, Mònica BOSCH, Llorenç FERRER, "Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri", especialment la tercera part, dins *Biografia o explicació del arbre geneològic de la descendència de casa Heras de Adri (1350-*

família és generacionalment usufructuària del mas. La funció de qualsevol família propietària de mas consisteix a transmetre'l a la futura generació tal com l'ha rebut i, a poder ser, convenientment ampliat. El mas, però, implica una sèrie d'obligacions per als seus moradors. L'hereu, el cap de família, no sols s'ha de preocupar de transmetre el mas, de fet, per això, en el moment de casar-se ja ha acceptat l'herència dels seus ascendents i s'ha compromès, en signar els capítols matrimonials, en el testament preventiu que hi figura, a transmetre'l al futur hereu. En accedir a l'herència ha rebut també una "herència immaterial", una posició dins la comunitat, que també transmetrà a les futures generacions. Alguns aquest llegat el deixaran per escrit, a mena de memòria de la casa, per ser seguida pels futurs hereus en les memòries de mas i en els llibres de família de pagès, on recordaran l'ascendència, amb el recordatori de l'arbre genealògic, però també les principals fites assolides per la família.³⁶ La història familiar pesa sobre les decisions que ha de prendre l'hereu.

Ha estat dit que els capítols matrimonials són la clau de volta del sistema de mas i és cert. Però l'hereu té també altres funcions tant o més importants que la transmissió patrimonial íntegra, que això ja figurarà en les seves darreres voluntats, i és la col·locació dels fills fadrísters. S'ha explicat repetides vegades la necessitat de col·locar convenientment en matrimoni els fills; s'ha explicat també que el nombre de fills condiona la transmissió patrimonial. Les estratègies han estat ben explicades per historiadors i antropòlegs: estalvi de dots en la col·locació de fadrísters i en els pagaments de lilegítimes (d'aquí institucions com la solteria o l'entrada en religió) però amb tot, en la col·locació matrimonial dels fills segons el mas s'hi juga molt. El prestigi de cada mas es valora per com es casa l'hereu o la pubilla, per quin dot rep, i en quines condicions, però també com queden els altres fills cabalers. Les relacions familiars, en aquesta dinàmica i en aquesta lògica, s'han de reduir convenientment dins el mateix grup de pagesos de mas. Parlem d'endogàmia entre pagesos de

1850) de Miquel Heras de Puig, Girona, Associació d'Història Rural/Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG/CCG edicions, 2000.

36. Xavier TORRES, *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, Associació d'Història Rural/Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG/CCG edicions, 2000.

mas, és clar que ho ha de ser, perquè tots plegats tenen les mateixes necessitats i els mateixos objectius.

Un signe representatiu dels pagesos de mas el trobem en la dotació dels seus fills. El dot, ha escrit Rosa Congost, és clarament un signe de classe. I ho podem veure en el cas dels pagesos propietaris de mas. En una mostra de 464 contractes matrimonials de la vegueria de Girona entre 1610 i 1620, dels quals els dots pactats en 395 contractes ho són en diner, trobem la mostra següent:

EL DOT A LA VEGUERIA DE GIRONA, 1610-1620			
Quantia del dot	Nombre de contractes	% de contractes	% sobre el capital total
1-150 lliures	277	70,13	21,83
151-600 lliures	105	26,58	44,59
>600 lliures	13	3,29	33,59
	395	100,00	100,00

Font. AHG. Notaries de Figueres, Peralada i Girona-3, del període 1610-1620.

No cal dir que els senyors útils de masos se situen en el segon grup, doten entre 151 i 600 lliures, en una proporció realment significativa, ja que dels 105 contractes, en 77 hi intervenen senyors útils i propietaris de masos, els quals doten els seus fills en quantitats que se situen entre les 200 i les 500 lliures. Per sota queden els jornalers i molts sectors artesanals urbans. Per sobre, només hi ha l'alta noblesa i els mercaders gironins. Els senyors útils i propietaris de masos queden en aquesta capa intermèdia de la societat, la capa superior de la pagesia i només per sota de les elits econòmiques i socials, més a prop dels de dalt que dels de baix.

No sols es dota en diner, tot i que és la forma més habitual. Dels 464 contractes, en 69 el dot pactat és en béns, i d'aquests, en 49 casos hi ha un contracte en què com a mínim un dels contraents és hereu. Només, però, 5 contractes són entre hereu i pubilla, i d'aquests, només tres corresponen a casaments entre pagesos de mas. El casament hereu-pubilla, i en conjunt de contractes queda demostrat, només es produeix quan hi ha dificultats en una de les parts contractants, com passa en els tres casos de què disposem.

Quan la mostra queda reduïda als propietaris de masos, com a resultat de l'endogàmia a què es veuen obligats, el percentatge de casaments hereu-pubilla augmenta considerablement.³⁷ Mentre en la mostra de 1610-1620 no passava de l'1 %, en una mostra de 60 genealogies de pagesos de mas, el casament hereu-pubilla passa de l'11% de les contractacions matrimoniales. El més important, però, és que 26 no varen arribar a efectuar mai un contracte d'aquesta mena, mentre que, a l'altre extrem, tres famílies en varen efectuar tres.

CASAMENTS HEREU-PUBILLA EN GENEALOGIES DE SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS, 1500-1730/40

Generacions analitzades	Nombre de genealogies	Casaments hereu-pubilla			
		0	1	2	3
4	1	0	1	0	0
5	5	3	2	0	0
6	9	2	5	1	0
7	12	7	4	1	0
8	13	4	8	1	0
9	14	8	3	2	1
10	3	1	1	0	1
11	4	0	1	0	1
12	1	1	0	0	0
Total	60	26	25	6	3

Font: *127 genealogies de Fernando Viader, ...*

Els fills cabalers, en les dinàmiques dels segles XVI i XVII, sobretot després del Concili de Trento, troben una sortida en l'entrada en religió.³⁸ Després de passar pels seminaris, la dificultat està en trobar una bona parròquia, amb una bona renda. Els concursos són oberts i les disputes clientelars hi jugaran el seu paper. Tot i les rendes que podien percebre de

37. Vid. *127 genealogies de Fernando Viader, ...*

38. Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic, Eumo, 2000, p. 70-74, 76-88.

les respectives parròquies, els clergues disposaven, a més, d'un benefici. Benefici, el dret de patronat del qual pertanyia a l'hereu del mas, que era cedit a les posteriors generacions de clergues de la família, als seus cosins o als seus amics. Encara aquest clergue, en morir, retornava les rendes aconseguïdes durant la seva vida a la família originària tot disposant, en les seves darreres voluntats, la fundació de causes pies: per a donzelles maridar, amb el que suposava una dotació extra per a les noies de la família a l'hora de casar-se, o per a infants estudiar, fet que obria una nova porta a la sortida dels cabalers. En altres ocasions, i en això hi haurà famílies que destacaran (els Rich de Jafre, per exemple), alguns cabalers reeixiran en la carrera eclesiàstica i consolidaran la seva posició amb l'obtenció de canongies en les catedrals, des de les quals podrem veure com se succeeixen diferents integrants d'una mateixa família. L'entrada en religió era una sortida per als cabalers, però era també, i això val la pena remarcar-ho, una manera d'accedir a la notorietat dins la societat pagesa, ja que el rector no deixava de ser un notable rural. La relació amb la casa paterna no quedava tallada amb l'entrada en religió, i les relacions es mantenien en les dues direccions: de casos de capellans que s'han fet càrrec de minoritats se'n coneixen. No es coneixen tants casos, però segur que n'existien, de cabalers eclesiàstics que obrien camí a l'hereu en les seves relacions a la parròquia i la universitat i també fora d'aquest àmbit de relació immediat al patrimoni.

No s'han estudiat les xarxes clientelars establertes en les dinàmiques pageses a nivell de les parròquies. Hi ha, però, elements que permeten fer aquestes anàlisis amb una certa aproximació. Pensem, per exemple, en les figures dels marmessors testamentaris, figures de tota confiança dels testadors, i on queden establertes no poques relacions de confiança i fins d'interès. Una altra possible aproximació passa per la figura del padrinatge en el moment del bateig dels fills de l'hereu de mas. O en l'exercici del dret de presentació dels beneficiats quan manquen els descendents dels mas. En aquests casos es van teixint unes relacions exclusives entre els pagesos de mas, relacions que també tenen la seva traducció en el moment de la cerca d'uns bons casaments per als hereus i els cabalers. L'endogàmia matrimonial és una sortida necessària, ja que les relacions s'estableixen exclusivament entre ells o, sinó, cal buscar sortides externes, com les entrades en religió, opció vàlida tant per cabalers com per cabaleres.

Aquesta darrera opció no dispensa, però, de dotar-los convenientment segons l'estat i el poder de la casa.

Que la pagesia es casa exclusivament en l'àmbit que li és propi, entre els pagesos de mas, en tenim una bona prova amb l'anàlisi de les aliances matrimonials. A mesura, però, que la cotització dels dots es complica, perquè la demanda és superior a l'oferta, o per causes alienes als patrimonis familiars, ens podem trobar amb sortides com poden ser les aliances de sang (prèvia dispensa apostòlica) o amb aliances estalviadores de dot, com poden ser els creuaments de dues generacions, amb casaments dobles i fins triples, i, encara, no gens estrany, però només en casos extrems, amb contractes matrimonials de nens amb la intenció d'assegurar la pervivència de la família i del mas, en el que sol ser el resultat d'una decisió presa en consell de família. Els individus estan al servei de la política familiar, una política que ve marcada clarament per la necessària perpetuació del mas. El mas condiciona clarament les estratègies familiars.

EL LLOC DINS LA COMUNITAT

A la Catalunya Vella, durant els segles XVI-XVIII, els pagesos, senyors útils i propietaris de mas, es converteixen en el referent de la societat pagesa. Situats per sota dels senyors jurisdiccionals i en manifesta dependència envers els senyors directes, als quals reconeixen sovint en els capbreus la condició d'homes propis, es troben per sobre de la immensa majoria de la pagesia, petits propietaris, masovers, jornalers, etc. Es converteixen en el referent de la comunitat, i també en el referent polític (estan ben representats en els consells estrets de les universitats, són nomenats obrers de la parròquia, sovint són els síndics nomenats pels consells oberts per negociar amb instàncies superiors i en representació del comú davant les instàncies judicials), i encara, en moltes ocasions, són el referent laboral: a ells s'adrecen els mossos i jornalers en les puntes del calendari de treball, fet que estableix una certa relació de dependència.

En l'àmbit de la parròquia i en especial en la participació dels laics és on tenen un paper important, i aquí deixem de banda que és dels masos d'on surten molts dels integrants del clergat secular perquè no disposem d'un nombre suficient de dades. Els senyors útils i propietaris de masos participen de les obrerries parroquials i de les confraries, abans i després

del Concili de Trento, en el que és una obligació de la casa, no tant com a mostra d'acaparament de càrrecs, sinó com a obligació amb la comunitat, ja que sovint la seva contribució pot acabar essent objecte de controvèrsies. En canvi, en allò que es demostra la seva preponderància és en aspectes diferents del que és la quotidianitat. És el cas de la col·locació a la missa. Els senyors útils de masos disposaran de banc particular,³⁹ situat darrere de les màximes autoritats de la parròquia, el senyor, és clar, i dels obrers i dels representants de la universitat. Uns bancs en els quals disposaran del nom de la casa i, si és el cas, amb les armes esculpides. Si la situació en l'espai físic de l'església parroquial denota un domini de l'escena, la insistència, a corn d'altar, de les misses deixades per sufragi de les ànimes familiars, és una demostració més del seu paper per sobre dels altres, en aquesta vida i en l'altra, ja que els enterraments són una altra demostració de la presència de la casa. El nombre de capellans presents en la cerimònia de l'enterrament, disposició que no falta mai en les darreres voluntats, és una demostració del poder del mas, així com també ho és el dinar d'honres que s'hi servia. Per acabar en aquesta demostració externa, a banda de les possibles obres de mecenatge que podien arribar a pagar o en part a ajudar a finançar, en forma de capelles situades dins l'església parroquial o bé retaules, queden dos aspectes a remarcar: alguns disposaran, ja des del tercer decenni del segle XVII, de capelles o d'oratoris particulars, i obtindran llicència d'enterrar els seus difunts dins l'església parroquial, quan la resta de la parròquia havia de fer-ho en els cementiris situats a l'exterior. Tenir tomba dins l'església, amb inscripcions incloses, era una manera més de mostrar als altres el lloc que s'ocupava dins la comunitat, fet que tenia la seva traducció en l'escenari de l'església parroquial. Disposar d'oratori o de capella particular a l'interior del mas suposava un pas més en aquesta diferenciació de la resta de la pagesia i una mostra més de la notorietat assolida, que també es veu en la precedència en el moment de l'ofertori del qual gaudien alguns d'aquests masos, just després de les autoritats baronials i dels obrers, tot i que algunes vegades això podia ser objecte de conflicte.

L'altre àmbit d'actuació comunitària és la universitat. Sovint, els senyors útils de masos esdevenen la representació exterior d'aquesta. És el

39. J. PUIGUERT, *Església...*, 2000, p. 145-148.

cas, per exemple, dels síndics enviats a buscar grans en moments de penúria i de carestia o quan se'ls envia a cercar diner a censal. Els senyors útils són part de la universitat, formen part de les assemblees, i hi participen directament. I com a membres de l'assemblea són cridats a exercir els oficis de la universitat periòdicament. Formen part de les bosses d'insaculació. Les relacions, però, a vegades, poden no ser del tot fluïdes. Sol passar, durant la segona meitat del segle XVII, en anys que la fiscalitat de guerra apreta, que són la majoria, que hi hagi mostres d'insolidaritat contributiva. No qui més té, a vegades, és qui més paga. Això succeeix quan els pagesos de mas fan valer les seves titulacions; de les simples decoracions de privilegi militar aconseguides a les darreries del segle XV, a les nominacions de ciutadà honorat de Barcelona, totes tenien la mateixa funció: convertir-los en exempts a la tributació de la universitat. Ser exempt, però, suposa, per altra banda apartar-se del conjunt de la universitat, i no poder gaudir dels drets dels altres. La resposta de la universitat davant la proliferació d'exempts suposarà una forta pressió envers aquests, que anirà des del boicot i la negativa a l'accés als usos comunitaris (sovint se'ls vetava l'accés a les pastures comunals), fins el sabotatge directe. A ulls del conjunt de la universitat, amb l'exempció esdevenien estranys a la universitat, tot i que hi mantenien la residència. Eren veïns del lloc, però no tenien els drets que tenia el grup. Tota una altra cosa és si necessitaven accedir a aquests usos comunitaris.

Un aspecte que no pot ser menystingut és el fet que el mas es converteix, en els moments punta del calendari agrícola, en el centre de l'oferta de treball per al proletariat rural. D'una banda, la figura dels mossos, jornaler permanent, és habitual en els masos, així com la d'altres assalariats: bovers, porcaters, minyones i dides eren freqüents en els masos. Els jornalers conjunturals són necessaris en els moments de la sega i la batuda. I de gent disposada a treballar no en faltava. Molts fills segons de petites propietats, menerons i petits pagesos, necessitaven aquests jornals per fer-se un dot per poder casar-se: cabalejar se'n diu en el vocabulari de l'època. Això que és habitual en els masos d'explotació directa, queda disminuït quan els masos són arrendats a masoveria. Un contracte de masoveria⁴⁰ en què l'habitual és

40. Rosa CONGOST, Pere GIFRÉ, Enric SAGUER, Xavier TORRES, "L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XV-XVIII)", dins R. CONGOST, L. TO (cur.), *Homes, masos, història*, 1999, p. 269-297.

que el propietari es limiti a percebre el terç de la collita sense haver de participar de les despeses de la producció. L'estol de masovers que es fan càrrec dels masos s'estendrà durant els segles XVI i XVII, com a resultat de l'acumulació de masos per part dels propietaris. A mesura que disminueix l'explotació directa, augmenta la masoveria. Els propietaris de masos esdevenen rendistes, però això no suposa que es desentenguin de l'explotació, ni en el cas que traslladïn la seva residència a ciutat (fet poc habitual en els segles XVI i XVII, a no ser que s'assumissin oficis urbans), sigui per la via directa de la seva presència en el mas, sigui per l'existència de procuradors, estaven atents al que era el calendari agrícola. La renda de la terra és la base de la seva situació diferencial.

Aquest lideratge es veurà refermat per titulacions i reconeixements a la seva condició. Sovint, el seu *cursus honorum* començarà per aconseguir el nomenament de familiars del Sant Ofici, condició de considerable importància per eludir la jurisdicció baronial i, sobretot, eludir les càrregues impositives, ja que la titulació comportava l'exempció. Alguns faran un pas més i obtindran el títol de ciutadà honrat de Barcelona. Hem comptat un centenar de noves titulacions de ciutadà honrat només en el segle XVII, i encara n'hi haurà que arribaran a cavallers, en recompensa per la seva participació en l'aixecament de partides per lluitar contra el francès durant la segona meitat del segle XVII, i fins hi haurà reconeixements de noblesa, en el segle XVIII. En tot cas, però, tot i la condició assolida, cap no despreciarà els seus orígens pagesos, ans en quedarà constància en la motivació de la concessió.

No tots els pagesos, senyors útils i propietaris de mas varen arribar a obtenir una titulació; alguns la varen buscar, però la majoria de pagesos no la necessitaven. El reconeixement social en les seves comunitats de residència ja feia temps que l'havien aconseguit i per a molts d'ells això devia ser suficient.

CONCLUSIONS

La trajectòria dels pagesos de mas no és, ni de bon tros, lineal. Aquesta trajectòria apuntada que aniria des dels homes propis, sotmesos a la remença i als mals usos, als ciutadans honorats de la segona meitat del segle XVII o del segle XVIII, és una part, substancial, però no l'única del

procés. Per poder copsar-lo en la seva integritat, hauríem de poder resseguir també els que es quedaren en el camí: l'acumulació de masos és possible perquè uns altres se'n varen haver de desprendre. La trajectòria apuntada és la dels guanyadors. La dels que, remences o no remences, ampliaren les seves explotacions, les quals cediren en arrendament a masoveria en períodes de quatre o cinc anys, la renda dels quals els va permetre acumular capital i invertir-lo en el mercat de terres, però també en la col·locació dels seus fills. Són pagesos que vivien de la renda de la terra, de la seva, però també d'altres: és significativa la seva presència, en un nivell inferior als sectors urbans emergents (negociants, mercaders, paraires), en els arrendaments de drets feudals i del delme, així com també en imposicions sobre les universitats. El món dels negocis no els era aliè. Tot plegat, amb una bona estratègia matrimonial, els havia de permetre d'accedir a la notorietat, en els àmbits quotidians, a l'església, a la universitat, i acabar per aconseguir titulacions que suposaven la culminació del procés de diferenciació.

De perdedors n'hi ha que es desprengueren de masos, però continuaren en la possessió d'altres masos, en una expressió de Fèlix Domènech, pagès de Sant Feliu de Guíxols que redacta unes memòries a les darreries del segle XVII, que justifica la venda de masos en termes gràfics en explicar que, a vegades, cal desprendre's d'una part del cos per evitar que desaparegui en la seva totalitat. És una manera de veure-ho. Altres, veieren com l'atzar biològic els suposava anar a engolir un patrimoni més important. Es perdia el nom, fet de gran transcendència, però contribuïen a engrandir un altre patrimoni. Hi ha encara altres situacions. La més significativa dels que restaren en l'àmbit rural és la dels propietaris de masos que acabaren esdevenint masovers dels nous compradors, masovers en el seu propi mas. Són poques les ocasions que això està documentat, rares, fins i tot, però n'existeixen. L'endeutament, i les vendes per execució de cort són la culminació habitual d'aquest procés i suposà no poques vendes de parcel·les i de masos. Les dificultats d'uns eren l'aspiració màxima d'altres per ampliar els seus patrimonis.

Valia la pena recordar aquesta altra visió dels senyors útils i propietaris de masos per fer evident que la tesi defensada per Jean-Marc Moriceau per al cas francès té tota la vigència en la situació de l'elit pagesa representada pels pagesos de mas a la Catalunya Vella. Les mutacions,

en forma d'ascensos, però també de descensos socials, eren habituals en les societats pageses. Cal, però, estudis de llarga durada per tal de poder copsar-les en la seva integritat.